

УДК 347.157.1:342.733

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НА ОСВІТУ ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Резнік Г. О.,

кандидат юридичних наук, учений секретар
Науково-дослідного інституту приватного права і
підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака
НАПрН України
(Київ)

У статті досліджуються проблеми реалізації права на освіту дітьми з особливими потребами; обґрунтовано концептуальні положення та основні напрями удосконалення системи надання освітніх послуг дітям з вадами шляхом використання дистанційного та інклюзивного навчання.

Ключові слова: право на освіту, дитина з особливими потребами, інклюзивна освіта, дистанційне навчання.

ВСТУП

Конституція України (ст. 53) задекларувала право кожного на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою і держава повинна забезпечити доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам.

Відповідно до ст. 19 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 № 2402-III кожна дитина має право на освіту, і держава гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Крім того, держава забезпечує право на вибір навчального закладу і навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах.

Відтак, держава не лише визнає право на освіту, а й зобов'язана вжити всіх заходів для того, щоб кожен міг цим правом скористатися. Тому повинен бути створений правовий механізм, який забезпечує реалізацію права на освіту. Проте здійснити своє право на освіту дитина може не завжди, оскільки незважаючи на те, що всі є рівними у своїх правах і повинні користуватися ними без обмежень, певній категорії осіб, а саме дітям з особливими потребами, держава не може повною мірою забезпечити реалізацію цього особистого немайнового права. Так, значні проблеми зі здійсненням права на освіту виникають у дітей з особливими потребами взагалі та обмеженими можливостями здоров'я зокрема. Особливість статусу таких суб'єктів у сфері освіти виявляється у тому, що держава повинна надавати додаткові гарантії реалізації права на освіту шляхом впровадження спеціальних умов отримання ними освіти, без наявності яких освіта стає недоступною для таких категорій дітей. На жаль,

нерозуміння освітніх потреб і проблем дітей з особливими потребами в Україні має тотальний характер і вирішується лише формально.

Принагідно зазначимо, що термін «дитина з особливими потребами» застосовується для характеристики дітей, які порівняно із дітьми-інвалідами не мають ознак інвалідності, однак в силу об'єктивних обставин не можуть засвоювати навчальний матеріал, як більшість учнів, без створення спеціальних для цього умов і потребують постійної медико-педагогічної уваги. Таким чином, дитина з особливими потребами є специфічним суб'єктом права на освіту, який об'єднує не лише дітей-інвалідів, а й дітей з різними вадами здоров'я, психічного та фізичного розвитку.

У сучасній юридичній літературі питання, які стосуються права на освіту, не нові і є достатньо вивченими та висвітленими. Зокрема В. Копейчиков, О. Малько, М. Вітрук у своїх роботах висвітлили нормативно-правову базу та зміст конституційного права на освіту; К. Волинка, В. Погорілко та М. Гуренко – окремі аспекти суб'єктивного права на освіту; О. Кареліна – приділяє увагу впровадженню дистанційного навчання для учнів з функціональними обмеженнями здоров'я; Т. Скорик, В. Бондар, А. Колупасва – проблемам інклюзивної освіти; В. Журавський, І. Зязюн – проблемам інтеграції людей (дітей) з особливими потребами у всі сфери життя.

У роботах перелічених авторів достатньо представлені проблеми аналізу і класифікації особистих немайнових прав людини, зокрема значна увага приділяється і праву на освіту. Але, на жаль, багато питань, пов'язаних із правом на освіту, зокрема, із особливостями реалізації дитиною даного права ретельно не досліджуються. При цьому, реалізація права на освіту дітей з особливими потребами не піддавалася самостійному науковому дослідженню, а тому дане питання потребує додаткового вивчення.

Право на освіту – це, з одного боку, обов'язкове забезпечення державою доступу до навчальних установ, з іншого – обов'язок забезпечення доступу до знань із різних, але об'єктивних джерел інформації, повага до різних світоглядних позицій¹.

У зв'язку з цим, право на освіту передбачає, що держава: 1) має обов'язок забезпечити доступ до освітніх інституцій (організувати мережу шкіл, підготувати вчителів, забезпечити підручниками, розробити шкільні програми тощо); 2) має створити можливість заснування приватних шкіл (поза мережею державних шкіл); 3) може впровадити вимоги, від яких буде залежати доступ до окремих етапів навчання, наприклад, певний рівень знань, вмінь².

Право на освіту є одним з істотних прав людини, що створює передумову для розвитку як його особистості, так і всього суспільства. Конституційний суд визначив право на освіту як право людини на здобуття певного обсягу знань, культурних навичок, професійної орієнтації, які необхідні для нормальної життєдіяльності в умовах сучасного суспільства. Освіта – це цілеспрямований процес виховання і навчання з метою набуття встановлених державою освітніх рівнів³.

¹ Дроніков В. К. Римське приватне право / В. К. Дроніков. К.: Вид-во Київського університету, 1961. С. 23.

² Дотримання права на освіту у Львівській області: рапорт з моніторингу. Львів: Астролябія, 2011. С. 121.

³ Рішення Конституційного Суду України від 04.03.2004 № 5-рп/2004 (справа про доступність і безоплатність освіти) // Офіційний вісник України. 2004. № 11. С. 72. Ст. 679.

Відповідно до принципу 5 Декларації прав дитини 1959 р. дитина, яка є неповноцінною у фізичному, психічному або соціальному відношенні, має забезпечуватися спеціальним режимом, освітою і піклуванням, необхідними з огляду на її особливий стан. При цьому, важливою проблемою, пов'язаною з реалізацією дитиною права на освіту, є проблема доступності освіти для дітей з обмеженими можливостями (особливими потребами). Відтак, негайного розв'язання потребує проблема безперешкодного доступу до закладів освіти дітей з особливими потребами. Наразі в цілому по країні тільки незначна кількість навчальних установ повністю або частково доступні для цієї категорії дітей.

Система дошкільної та шкільної освіти в Україні забезпечує можливість реалізації батьками права на освіту своїх дітей при першому ж зверненні до відповідної освітньої установи з метою отримання якісної освіти відповідно до віку дитини. Аналіз норм вітчизняного законодавства дає підстави стверджувати, що держава гарантує дітям з особливими потребами дошкільну освіту, отримання шкільної освіти на рівні, який відповідає їх можливостям і здібностям. Відтак, дошкільне виховання і освіта здійснюються в загальних або спеціальних дошкільних учбових закладах.

Як відомо, виховання дитини є прямим обов'язком батьків або осіб, які їх замінюють. Однак у випадках, коли йдеться про дітей з особливими потребами, необхідним є залучення до освітнього процесу держави, оскільки держава в особі уповноважених органів забезпечує різні освітні послуги, зокрема й спеціальні навчальні програми для цієї категорії дітей. Діти з особливостями розвитку мають проблеми із соціалізацією, сприйняттям навколишнього світу і комунікацією, що не надає їм можливості повноцінно розвиватися на рівні зі своїми однолітками. За таких обставин діти з особливими потребами потребують більшої уваги в процесі освоєння освітнього матеріалу, а тому мають навчатися за спеціальними освітніми програмами, розробленими для такої категорії дітей.

Серед різноманітних варіантів отримання освіти дітьми з особливими потребам найбільш поширеними є: спеціальні класи у звичайних школах, спецшколи, школи-інтернати, а також індивідуальні заняття вдома. При цьому кожен з таких варіантів має свої недоліки, основним з яких є ізоляваність від ровесників і неможливість брати участь у суспільному житті.

Однією із перспективних форм навчання дітей з особливими потребами є нова, але визнана в багатьох країнах світу інклюзивна форма освіти, яка забезпечує безумовне право кожної дитини навчатися в загальноосвітньому закладі за місцем проживання із забезпеченням усіх необхідних для цього умов. В Україні модель інклюзивної освіти почала набувати поширення переважно за ініціативою громадських організацій¹.

Фактично основною метою інклюзивної освіти є забезпечення отримання повноцінної освіти дітьми з особливими потребами у звичайних школах і дитячих садочках на рівні з повноцінно здоровими дітьми. За кордоном дитина з обмеженими можливостями – явище звичайне, натомість толерантність українського суспільства у ставленні до таких дітей далеко ще не така, якою має бути.

---

¹ Скорик Т. В. Інклюзивна освіта в Україні: реалії та перспективи розвитку / Т. Скорик // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. 2011. № 84. С. 169–172.

Зокрема, Конвенція ООН «Про права осіб з інвалідністю»¹ визначила, що для реалізації права інвалідів на освіту без дискримінації й на підставі рівності можливостей держави-учасниці мають забезпечити інклюзивну освіту на всіх рівнях навчання протягом усього життя. При цьому, реалізуючи дане право, держави-учасниці забезпечують, щоб: а) інваліди не виключалися через інвалідність із системи загальної освіти, а діти-інваліди – із системи безоплатної та обов'язкової початкової або середньої освіти; б) інваліди мали рівний з іншими доступ до інклюзивної, якісної та безоплатної початкової й середньої освіти в місцях свого проживання; в) забезпечувалося розумне пристосування, що враховує індивідуальні потреби; г) інваліди отримували всередині системи загальної освіти необхідну підтримку для полегшення їхнього ефективного навчання; е) в умовах, які максимально сприяють засвоєнню знань і соціальному розвитку, відповідно до мети повного охоплення вживались ефективні заходи з організації індивідуалізованої підтримки.

Запровадження системи інклюзивного навчання має більш ніж достатньо переваг у розвитку дітей з особливими потребами. Однак цілком слушною є думка про те, що поряд із позитивними результатами впровадження інклюзивної освіти виявились і проблеми вітчизняної системи освіти, що заважають інтеграції дітей з особливими потребами до загальноосвітнього процесу, а саме: 1) недосконалість законодавства в галузі освіти, що зумовлює відсутність механізмів розвитку та фінансування системи інклюзивного навчання; 2) недостатнє матеріально-технічне та кадрове забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів (відсутність спеціального допоміжного навчального обладнання, спеціально розроблених навчальних методик та програм інклюзивного навчання, недостатня чисельність спеціально підготовлених фахівців для роботи з інвалідами); 3) непристосованість будівель загальноосвітніх навчальних закладів (у тому числі всередині) для безперешкодного доступу до них учнів із різними нозологіями захворювання; 4) недостатня психологічна готовність учнів та педагогів до спільного навчання із особами з інвалідністю².

В Україні наведена модель навчання досі реалізується в якості експерименту, тому є потреба у прийнятті закону про інклюзивну освіту. Основною причиною такого становища, насамперед, є дороговизна такої моделі освіти, яка потребує значних капіталовкладень. Для повноцінного функціонування інклюзивної освіти в Україні, насамперед, необхідно внести необхідні зміни в чинні та прийняти нові закони з метою удосконалення реалізації прав дітей з особливими потребами; розробити нові стандарти та методики навчання цих особливих категорій дітей; підготувати вчителів для відповідної роботи; перепланувати і відповідно оснастити загальноосвітні заклади з урахуванням потреб кожної дитини з вадами здоров'я.

Для повноцінного функціонування інклюзивної освіти в Україні насамперед необхідно внести необхідні зміни в існуючі та прийняти нові закони з метою удосконалення реалізації прав дітей з особливими потребами; розробити нові стандарти та методики навчання цих особливих категорій дітей;

¹ Конвенція ООН «Про права осіб з інвалідністю» від 13.12.2006 р. // Офіційний вісник України. 2010. № 17. С. 93.

² Скорик Т. В. Інклюзивна освіта в Україні: реалії та перспективи розвитку // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка. 2011. № 84. С. 169–172.

підготувати вчителів для відповідної роботи; перепланувати загальноосвітні заклади з урахуванням потреб кожної дитини з вадами здоров'я.

На сьогодні найбільш дієвим способом реалізації права на освіту дитини з особливими потребами є подальше удосконалення дистанційної освіти в Україні. Дистанційна освіта являє собою комплекс освітніх послуг, що надаються широким верствам населення в країні та за кордоном за допомогою спеціалізованого інформаційно-освітнього обладнання, яке базується на засобах обміну учбовою інформацією на відстані з використанням супутникового телебачення, комп'ютерів.

Актуальність, сучасність і перспективність подальшого розвитку дистанційних форм навчання в процесі отримання освітніх послуг дітьми з обмеженими можливостями не потребують додаткових коментарів, оскільки сьогодні це єдиний доступний спосіб залучати таких дітей до повноцінного суспільного життя. Поряд із цим, незважаючи на технічні досягнення і можливості вітчизняної науки і техніки, звернемо увагу на те, що у сільській місцевості недостатньо розвинена інфраструктура для переходу на дистанційне навчання. Наслідком нерегулярних онлайн уроків може бути доволі низька якість отриманої освіти.

Зрозуміло, що навчання дітей з особливими потребами має здійснюватись на основі індивідуальної програми з урахуванням особливостей розвитку кожної дитини (групи дітей), безпосередньо за участі батьків або осіб, які їх замінюють.

Передусім, одним із основних шляхів вирішення проблем, пов'язаних із доступом «особливих дітей» до освіти, є необхідність введення на рівні окремого закону понять «спеціальна освіта» та «право на спеціальну освіту», «особа (дитина) з особливими потребами» тощо. На рівні окремого закону також необхідно закріпити право дітей із особливими потребами на отримання спеціальної освіти, а у визначених випадках і в спеціальному місці навчання.

У 2015 р. було зареєстровано Проект Закону України «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)»¹, який визначає правові основи спеціальної освіти через створення необхідних умов для отримання освіти особами з відхиленнями або особливостями психофізичного розвитку, який і досі не прийнято, тому необхідність прийняття такого Закону не викликає сумнівів.

Таким чином, ще на етапі формування інклюзивної освіти в Україні доречніше і вигідніше використовувати технології дистанційного навчання, оскільки останні є вже достатньо розробленими і не потребують додаткових капіталовкладень. Наразі необхідно знайти розумну межу, щоб, з одного боку, не вдаватися до безвідповідальності у питаннях, пов'язаних із забезпеченням права на освіту дітей з особливими потребами, а з іншого – захистити інтереси дітей і не обмежувати можливість реалізації дітьми з обмеженими можливостями свого законного права на освіту.

---

¹ Проект Закону України «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)» від 05.11.2015 р. №3416. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56956 (дата звернення: 18.06.2018).

**PECULIARITIES OF REALIZATION OF THE RIGHT TO
EDUCATION FOR CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS**

Reznik G. O., Candidate of Legal Sciences,
Academic Secretary of the Academician F. H. Burchak
Scientific Research Institute of Private Law and
Entrepreneurship of NALS of Ukraine (Kyiv)

Keywords: right to education, child with special needs, inclusive education, distance learning.

The article deals with the problems of implementing the right to education for children with special needs; the conceptual provisions and the main directions of improvement of the system of providing educational services for children with disabilities are substantiated by means of the use of distance and inclusive education.